

ПРЕГЛЕД СРПСКЕ ПЕРИОДИКЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ (1918–1941)¹

Српска периодика у Босни и Херцеговини која је излазила у периоду између два свјетска рата је разноврсна и бројна. До сада није цјеловито и самостално изучавана, већ само у оквирима неких регионалних, националних и територијалних библиографија и студија, а од изузетне је важности за проучавање националне културе и идентитета. Како бисмо јасније уочили јединствену, глобалну слику о њеном значају у просвјети, култури и духовности српског народа, представимо је у оквиру тематских цјелина, према сродности садржаја: књижевни и културно-социјални часописи (*Књижевни преглед „Мале библиотеке”, Змијање, Књижевна Крајина, Развишак, Просвјета, Преглед*), духовни часописи (*Вјесник, Српска црква, Брајство, Нови источник*) и политички листови (*Словенски јуџ, Глас народа, Ошацибина, Српска зора, Српска ријеч* и др.).

Даћемо синтетизовани преглед ових публикација, што може послужити као основа за писање шире расправе. Истаћи ћемо књижевни, научни, умјетнички и информативни допринос српске периодике у БиХ у назначеном периоду и улогу појединих личности у њеном покретању. Ове периодичне публикације су од изузетне важности за средине у којима су излазиле као и за општекултурну и књижевну панораму Босне и Херцеговине. Циљ рада је да укажемо на њихову бројност, разноврсност и значај у очувању националне културе и идентитета.

Кључне ријечи: Српска периодика у БиХ, међуратни период, књижевни часописи, духовни часописи, политички листови, национална култура и идентитет

* bojana.lasica@ffuis.edu.ba

¹ Рад је изложен на међународном научном скупу *Наука и стварност*, одржаном 20. маја 2023. године на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву.

УВОД

Окончањем Првог свјетског рата Босна и Херцеговина је ушла у састав нове државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевине Југославије) и у таквим околностима дошло је до знатних промјена и напретка у политичком, економском и културном плану развоја земље. Остварени су и нешто бољи услови за развој периодике у односу на претходни период аустроугарске окупационе власти која је све контролисала и била неповољна за српски народ у Босни и Херцеговини.

Доношењем Закона о штампи 6. августа 1925. године стављен је ван снаге Закон о штампи из аустроугарског периода (Закон о штампи за БиХ, 1907). Овим Законом укинута је превентивна цензура, а проглашена слобода штампе, која је подразумијевала несметано исказивање мисли и осјећања у јавности. За штампање серијских публикација није било потребно одобрење од власти нити било какво полагање кауције, као раније. Издавач је био обавезан да покретање публикација пријави државном тужиоцу или мјесној државној полицијској власти. Пријава је требала да садржи: 1) име новина или повремених списа који ће да се штампа; 2) име и презиме уредника са адресом становања и 3) име штампарије у којој ће се штампати (Закон о штампи, 1925, чл. 5). Забрањено је било објављивање публикација које су имале увредљиве садржаје под којима су се подразумијевали увреда владара, краљевске породице, страних државника, Народне скупштине, позивања грађана да силом мијењају устав и законе, повреде јавног морала или текстови који су изазивали мржњу против државе. Законом је уведена обавеза да се на свакој штампаној публикацији наведе уредник, штампар и издавач и да се прије објављивања достави пет примјерака сваког броја државном тужиоцу или мјесној државној полицијској власти. Државни тужилац је један примјерак задржавао за себе, а остале достављао Народној библиотеци у Београду, Свеучилишној библиотеци у Загребу, Државној Лицеалној библиотеци у Љубљани и један примјерак обласној државној или јавној библиотеци (Закон о штампи, 1925, чл. 7). Тако је успостављена институција обавезног примјерка на основу кога се могла пратити издавачка продукција нове државе.

Након Шестојануарске диктатуре 1929. године, долази до измјена и допуна Закона о штампи из 1925. године. Уведена је превентивна цензура и забрањен је излазак опозиционих периодичних публикација. Министарство унутрашњих послова је забрањивало улазак иностране и емигрантске периодике у земљу уколико би њихово

писање било усмјерено против интереса Краљевине Југославије. Забрањени су били сви листови и часописи из Русије и емигрантске публикације, као што су усташке и комунистичке. Овакво стање у периодици остаје све до пропасти Краљевине Југославије 1941. године.

У босанскохерцеговачкој периодици у аустроугарском периоду била је јасно изражена национална и вјерска оријентација, која је тежила ка јединству националне мисли и представљала један од путева националног уједињења и ослобођења. У међуратном периоду у периодици изражава се и шири идеја југословенства, а све мање се испољавају особене националне вриједности. Дакле, националност је била мање доминантна, али се ипак осјећала у програмским текстовима појединих периодичних публикација. Таквог карактера су били неки муслимански часописи: *Будућности* (1919–1920), *Нови вијек* (1920), *Гајрети* (1921), *Нови бехар* (1927–1945), *Литерарна шћамџа* (1930); фрањевачки *Ружа* (1928–1934) и *Шћојама ошћаци* (1934–1939) (Милановић, 1987: 6–66). У нашем представљању осврнућемо се на оне листове и часописе који су излазили на територији Босне и Херцеговине у међуратном периоду а који су били српске програмске оријентације и чији су уредници, власници и сарадници били српског опредјељења. У периодичне публикације, поред листова и часописа, убрајамо и ревије, билтене, магazine, календаре и алманахе које ћемо овом приликом изоставити јер они обухватају предмет шире расправе.

ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА ПЕРИОДИКЕ

Драгоцјене путоказе за истраживање српских листова и часописа из Босне и Херцеговине у међуратном периоду проналазимо у неколико до сада публикованих библиографија. Борђе Пејановић, библиотекар, библиограф и истраживач српске културе објавио је књигу *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850–1941* (Пејановић, 1961). Овом исцрпном библиографијом обухваћени су сви листови и часописи (српски, хрватски, муслимански и јеврејски) који су излазили на тлу Босне и Херцеговине у назначеном периоду, са укупним бројем од 633 библиографске јединице, а њих 424 су из периода од 1918. до 1941. године (Пејановић, 1961: 93–207).

Библиографским пописом српске штампе у Босни и Херцеговини бавио се и новинар Вук Драговић у књизи *Српска шћамџа између два раша: 1: основа за библиографију српске периодике 1915–1941* (Драговић, 1956). Ова студија одликује се наглашено субјективним оцјенама. Осим библиографске, студија има и историјску вријед-

ност, јер на свој начин потврђује утицај политике на историју (Кисић и Булатовић, 1996: 10), али има и одређене недостатке (библиографске јединице нису нумерисане, основни подаци за идентификацију публикације нису наведени и сл.). Тих недостатака био је свјестан и сам аутор, који је суочивши се са тешкоћама око проналажења грађе и обимности посла, рекао:

[...] писац се одлучио да га објави, таквог какав јесте, с празнинама, недостацима и, вероватно, грешкама, сматрајући да тиме ипак даје позитиван допринос за рад будућих радника на истом послу. (Драговић, 1956: 32)

Дјечије и омладинске листове у Босни и Херцеговини који су излазили од 1850. до 1960. године у Босни и Херцеговини, библиографски је представио Ђорђе Пејановић у часопису *Bibliotekarstvo* (Рејановић, 1962: 83–111), а Радмила Тасић омладинску и југословенску периодичку у књизи *Југословенска омладинска периодика: између два светска рата* (Тасић, 2021). У студији се наводи да је у периоду између два свијетска рата на територији Краљевине СХС, а касније и Краљевине Југославије покренуто око 150 наслова омладинске периодике (Тасић, 2021: 10).

Већу пажњу у проучавању историје штампе са почетка двадесетог вијека посветио је и Бојан Стојнић у књигама: *Штампа и штампарје у Бањалуци (до 1941)*, (Стојнић, 2006) и *Штампа у Босанској Крајини: 1906–1941* (Стојнић, 2016). У овим публикацијама су описани листови и часописи који су излазили у Бањој Луци и Босанској Крајини до 1941. године уз друштвене и историјске прилике које су на то утицале.

Најозбиљније и најпотпуније дјело о историји српске штампе, *Српска штампа: 1768–1995: историјско-библиографски преглед* (Кисић и Булатовић, 1996), урадиле су Милица Кисић и Бранка Булатовић. Ова библиографија има 4524 јединице и обухвата српску штампу која је излазила у континуитету дуже од два вијека у тридесет и неколико земаља и на четири континента. Међуратни период обухвата 1608 библиографских јединица (Кисић и Булатовић, 1996: 199–342). Овом библиографијом исписано је једно од најобимнијих и најзначајнијих поглавља будуће историје српске штампе.

Народна библиотека Србије је средином двадесетог вијека почела са израдом библиографије српске периодике, али је до сада изашао само први том *Српска библиографија периодике 1768–2005*, књ. 1 А-Г (Марковић, Драгичевић и др., 2011) у који су ушле и српске периодичне публикације из Босне и Херцеговине, али само оне чија су

почетна слова наслова А, Б, В и Г. Надамо се да ће се овај пројекат наставити и да ће се публиковати и остали томови, „како би се српска културна достигнућа учинила компатибилним са европским и другим културама” (Марковић, Драгичевић и др., 2011).

Урађене су и комплетне библиографије прилога и студије најзначајнијих српских часописа са ових простора, а то су *Прејлед* (Народна библиотека БиХ, 1967) и *Браштво* (Максимовић, 2000а). *Браштво* није публиковано, већ је у форми магистарског рада одбрањеног на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву, кандидата Милене Максимовић.

Све споменуте публикације данас чине драгоцјен извор података и представљају одличну оријентацију и подстицај за даља истраживања. Међутим, ниједна од њих се не односи конкретно на српску периодику у Босни и Херцеговини у међуратном периоду. Она је, углавном, представљена дјелимично или у у оквиру свеукупних регионалних и националних библиографија. Српска периодика у Босни и Херцеговини, у овом временском оквиру, имала је веома широку улогу и представљала је израз разних настојања која су се јављала у тадашњем српском друштву. Читалачкој публици она није доносила само свакодневне новости и забаву, већ ју је подстицала ка даљем читању и образовању. То је и оправдање да се научно вреднује њен укупан допринос, а посебно онај који се односи на њену улогу у културном, просвјетном и духовном животу српског народа. Неопходно је истаћи и њен књижевни, научни и информативни значај и улогу појединих личности у њеном покретању и излажењу.

Према нашим истраживањима библиографија српских листова и часописа у Босни и Херцеговини од 1918. до 1941. године садржи 82 библиографске јединице. Неке од ових публикација су излазиле кратко, тек по неколико бројева, па их је само регистровала културна историја, док су *Прејлед*, *Браштво* и *Просвјета* имали нешто дужи континуитет излажења и својом појавом и утицајем обиљежили наведени период. Велики број публикација је покренут са намјером да се оживи традиција из пријератног периода, као нпр. *Књижевни прејлед*, *„Мале библиотеке”*, *Змијање*, *Развишак*, *Просвјета*, *Прејлед*, *Народ*, *Ошацибина* и сл. Неке су биле мање, а неке и више успјешне у односу на претходни период. Када их све разврстамо и представимо у оквиру тематских цјелина којима припадају, тек онда можемо да добијемо јединствену, глобалну слику о њиховом значају у просвјети и култури српског народа.

КЊИЖЕВНИ И КУЛТУРНО-СОЦИЈАЛНИ ЧАСОПИСИ

Будући да је периодика ризница књижевноисторијских и културних чињеница једног народа у одређеном временском периоду и културолошком оквиру, проучавање српске књижевне периодике у Босни и Херцеговини је од изузетног националног значаја (Ласица, 2016: 55). Поред тога, њен значај је утолико већи ако се сагледају њене поетичке и жанровске карактеристике. Први српски часопис из овог периода је *Књижевни преглед „Мале библиотеке“*, који је покренут 1925. године. Излазио је у Београду и Сарајеву, а његов власник и одговорни уредник био је Исо Ђ. Бурђевић, а уредници Стево Жакула и Боривоје Јевтић. Објављена су само четири броја, а на његовим страницама нема литерарних прилога нити вреднијих књижевних расправа. Објављени бројеви посвећени су тридесет и петој годишњици књижевног рада Јована Протића, професора и уредника едиције *Мала библиотека* и двадесет и петој годишњици излагања едиције. Главни циљ му је био да читалачку публику пробуди из послјератне летаргије, да их информише о најбитнијим дешавањима у књижевности и култури и да промовише нове књиге из едиције *Мала библиотека* (Ласица, 2019: 576).

Културно-књижевни часопис *Змијање* покренут је с намјером да се настави и оживи традиција Петра Кочића. Први број изашао је у Бањој Луци 1. јануара 1927. године. Издавало га је Културно друштво „Змијање“ из Бање Луке, а уређивао га је Одбор. Власник и одговорни уредник био је пјесник и публициста Стеван Глиговић. Покретачи су имали намјеру да часопис усмјере у правцу позитивног просвјетног рада. У вези са тим, у уводном тексту другог броја се каже:

Желећи да створимо јединствено ново поколење на чисто литерарној основи, покренусмо часопис *Змијање*, који ће уоквирити само оне речи, које воде ка нашем циљу, ка напретку. (Уредништво, 1927: 1)

Часопис је био изразито литерарног карактера, са поетским и прозним радовима локалних аутора, али без неког већег одјека. Радове у часопису објављивали су књижевни ствараоци поријеклом из Бање Луке и околине: Илија Грбић, Душан Васиљевић, Михајло Ђерић, Јово Р. Бошковић, Владислав Веселиновић Тмуша, Стеван Глиговић, Исаије Митровић и други. Објављени књижевни прилози немају већи значај у историји српске књижевности. Изузетак представљају некролог поводом смрти Јована Цвијића, који је потписан са „N“, и епилог из романа *Вршлој* Илије Грбића (Стојнић, 2016: 66;

Стојнић, 2006: 108). Суочени са тешком финансијском ситуацијом, уз недостатак читалаца и квалитетних сарадника, уредници и власници су били принуђени да након другог броја обуставе даље излажење часописа. Да је часопис имао слаб одзив код читалачке публике потврђује и порука уредништва објављена у последњем броју у којој се каже:

Чудна је психа нашег човека. Све оно што је ново, што је хумано и племенито, што води ка напретку, то одбацује, бежи од тога. Сви полети, све хумане идеје морају да угасну, јер наилазе на страшне запреке у „нашој” публици. Једини јој изговор остаје да се сакрије за ону реч „БАЛКАНЦИ”. (Уредништво, 1927: 1)

Нешто дужу традицију излажења и занимљивије садржаје имала је *Књижевна Крајина*, литерарни часопис који је излазио једном мјесечно у Бањој Луци (1931–1932) под уредништвом Божицара Весића. Оснивач часописа био је бан Врбаске бановине Светислав Т. Милосављевић који је у уводнику првог броја образложио потребу за покретање овог гласила

[...] у Бањој Луци, главном граду Врбаске бановине, осим једног информативног дневника и Службеног листа нема ни једног часописа у коме би се огледале тежње и напори књижевних и културних радника и да тај недостатак посебно се осјећа код талената млађе генерације који тек требају да се испоље. (Милосављевић, 1931: 1)

Књижевна Крајина је био литерарни часопис у коме су доминирали прилози из прозе, поезије и књижевне критике. Сарадници листа били су познати пјесници не само из Врбаске бановине и Бање Луке, него из цијеле Југославије (Драгутин Домјанић, Тин Ујевић, Владо Влаисављевић), приповједачи (Илија Грбић, Новак Симић) и критичари (Марко Цар, Павле Лагарић, Ели Финци). *Књижевна Крајина* је своју културну мисију обављала знатно боље од *Књижевної прегледа „Мале библиотеке”* и од *Змијања*, али није имала снаге да се избори за дужи опстанак, па је након осамнаест мјесеци, због финансијских разлога, престала да излази.

На трагу Кочићеве традиције је и социјално-литерарни часопис *Развиџак*, који је настојао оживјети и продужити истоимени часопис из 1910. године. Излазио је једном мјесечно у Бањој Луци од 1935. па до почетка рата 1941. године. Власници и издавачи часописа били су др Бранко Чубриловић, др Јово Зубовић и Културно друштво „Зми-

јање". Одговорни уредник у почетку је био Коста Мајкић, а касније су ту функцију обављали Ђоко Кољевић, Милан Јанковић, Петар Јовић и Петар Н. Гаковић. У уводном програмском тексту се каже

да лист треба да буде огледало народног живота у овим крајевима, да помаже проучавање и културно развијање и да даје преглед појава и догађаја и код нас и на страни. (1935: 4)

Централни дио часописа испуњавали су прилози из књижевности. Најчешће су објављивани одломци из романа, приповијетке, пјесме, кратке приче и цртице великог броја писаца, међу којима се највише истичу: Звонимир Шубић, Бранко Загорац, Станка Тодоровић, Славко Мандић, Милорад Костић, Звонимир Кулунџић, Јован Самарџић, Бранислав Лазичић, Владо Васиљевић, Душан Ђурановић, Павле Лагарић, Бранко Ђопић, Момчило Тешић, Данило Чутурило, Исаије Митровић и други. Многобројни чланци и прилози посвећени су Петру Кочићу, писцу и народном трибуну, а број 11 из 1936. године је у потпуности посвећен писцу поводом двадесет година од његове смрти.

Поред литерарних текстова *Развиџак* доноси и велики број социолошких прилога о актуелним друштвеним и државним питањима, те многе чланке везане за упознавање народног живота и историје из овог краја. Битно је нагласити и то да је часопис његовао свијетлу успомену на покрет Младе Босне. Пратио је савремена културна дешавања у Бањој Луци и своје странице отворио читавом низу младих крајишких писаца те је тако утицао на афирмацију домаће интелигенције. О свим темама расправља на јасан, искрен и разумљив начин и утиче на развој просвјетног и културног живота у Врбаској бановини и у Босни и Херцеговини.

Веома важан елеменат, који је условио покретање и идејно усмјерење *Развиџка*, био је константно праћење живота, рада и културних дјелатности, те просвјеђивања становништва Босанске Крајине. (Гостимировић, 2018: 98)

Посебно мјесто у ширењу српске просвјете и културе имао је лист *Просвјета*, који је у међуратном периоду излазио у два временска интервала од 1919. до 1923. и од 1930. до 1937. године. Представљао је формални наставак листа *Просвјета* од 1907. до 1914. године, кога је покренуло Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета” како би информисало своје чланове о раду Друштва, само је овај пут штампан екавицом па отуда и његов наслов *Просвјета*. Иначе, ово је био први часопис у Босни и Херцеговини који је покренуло једно удружење. На мјесту уредника налазили су се Васиљ Грђић, Ђорђе

Пејановић, Перо Слијепчевић, Боривоје Јевтић и Васиљ Рундо, истакнуте личности у јавном и културном животу у Босни и Херцеговини. У почетку је излазио као „орган” Друштва, а временом је све више добијао културно-образовну функцију са израженим националним осјећањима. Поезија у *Просвети* је најчешће родољубивог карактера истакнутих српских пјесника Алексе Шантића, Милана Ракића, Јована Дучића, Његоша и других. Прозни прилози говоре о патњи и страдању српског народа у претходном рату, а доста описују и тежак живот људи, биједу и сиромаштво. Од приповједача најзаступљенији су Светозар Ђоровић, Симо Матавуљ, Милован Глишић и Радоје Домановић. Посебним тематским бројевима обиљежавана су сјећања на истакнуте српске писце и чланове Друштва „Просвјета” као и на важније датуме из српске историје, па тако имамо бројеве посвећене Јовану Јовановићу Змају (бр. 4/5, 1933), Мис Аделини Паулини Ирби (бр. 12, 1933), Васиљу Грђићу (бр. 12, 1934), Видовдану (бр. 6/7, 1937) и Вуку Стефановићу Караџићу (бр. 10/12, 1937). Упоредо са *Просветом* од 1932. до 1935. излазио је и *Гласник друштва Просвете* који је преузео прилоге о раду Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета”. Уређивали су га Васиљ Грђић и Ђорђе Пејановић. Часопис *Просвета* је за све вријеме излажења, одабиром писаца и тема које је обрађивао, утицао на ширење националне културе и од првобитног информативног листа до краја излажења је стекао изглед модерног конципираног књижевног часописа (Ласица, 2020: 350).

Књижевност је имала истакнуто мјесто и у низу часописа који су били културно-социјални или са намјеном за политички и културни живот, иако им то у њиховом поднаслову није наглашено. Таквог садржаја био је и часопис *Прејлег* (1927–1941), централни часопис културног, књижевног, просвјетног и политичког живота у Босни и Херцеговини у међуратном периоду. Он баштини традицију истоименог часописа који је излазио од 1910. до 1912. године као први српски научни часопис у Босни и Херцеговини. За разлику од предратног *Прејлега* чији је циљ био изграђивање и јачање српског национализма на окупираној територији у овоме периоду часопису је циљ изградња и јачање југословенске државе, што је назначено у програмском тексту првог броја:

Желимо да *Прејлег* буде једна слободна трибина за слободноумне југословенске писце. Једине границе које постављамо су – народно јединство и демократија [...] Допуштамо осјећаје српске, хрватске и словеначке, али изнад њих стоји јединствена држава Југославија. (Уредништво, 1927: 1)

Од осталих часописа из међуратног периода разликује се по дужини излагања, широком дијапазону интересовања, великом броју истакнутих аутора, импозантном језгру домаћих интелектуалаца које је окупио и афирмисао и по антифашистичком и марксистичком усмјеравању у предратном времену. Испуњен је књижевним и умјетничким прилозима који, за вријеме његовог петнаестогодишњег излагања, могу да образују цијелу једну антологију поетских, прозних и есејистичких радова. Као часопис од општег југословенског значаја, он прати сва друштвена питања у земљи и у Европи, објављујући сва важнија догађања у науци, политици и култури. Излазио је у Сарајеву од 1927. до 1941. године. На мјесту власника и издавача био је Гојко Круљ. Уређивање часописа након Гојка Круља преузео је др Јован Кршић у јануару 1928. године и *Прејлед* је у том периоду обогаћен са мноштвом књижевних прилога. Исте године Кршић одлази у Чехословачку, а послове у редакцији обављају: Марко Марковић и Јакша Кушан (1928-1930), Боривоје Јевтић и Тодор Крушевац (1930-1931) и Јован Кршић и Тодор Крушевац (1932-1941). Под уредништвом Кршића и Крушевца

Прејлед добија свој пуни израз, своје зрело доба и постаје права прогресивна и слободна трибина са које се чују смјеле критике и дају сугестије за напредни културни и политички живот. (Anonim, 1967: 7)

Од домаћих пјесника истичу се: Милан Ђурчић, Раде Драинац, Десанка Максимовић, Милорад Панић – Суреп, Јован Радуловић, Драгутин Радовић, Момчило Настасијевић, Јакша Кушан, Хамид Диздар, Хасан Кикић, Хамза Хумо, Густав Крклец и Аугустин Тин Ујевић. Прозне прилоге објављивали су истакнути писци: Иво Андрић, Васо Кондић, Исак Самоковлија, Исидора Секулић, Боривоје Јевтић, Зијо Диздаревић, Хасан Кикић, Радован Перовић Тунгуз Невесињски и многи други. Од страних аутора присутни су Бодлер, Блок, Валери, Рилке, Тагора, Маларме, Мајаковски, Хљебников, Цветајева, Ибзен, Чехов и други.

У *Прејледу* проналазимо есеје и приказе из домаће и свјетске књижевности, као и радове из историје књижевности које су најчешће писали истакнути писци и књижевници: Иво Андрић, Исидора Секулић, Владимир Ђоровић, Јован Кршић, Боривоје Јевтић, Тин Ујевић и други.

Публикован је и велики број текстова из културе и умјетности. То су најчешће позоришне критике, како из сарајевског тако и из осталих југословенских и иностраних позоришта, а писали су их нај-

чешће Боривоје Јевтић, Јован Кршић и Јован Палавестра. Од свих босанскохерцеговачких часописа који су излазили у међуратном периоду, најјачи одјек је имао *Прејлед*. То потврђује и позитивна оцјена Исидоре Секулић, изречена поводом његове десетогодишњице:

Сарајевски *Прејлед*, сигурно и свесно, а и по неком добром нагону, труди се да у наш културни живот уведе један елемент рада, мирног и разумног тока, стрпљивога споразумјевања, моралне доброте [...] Сви принципи наши, културни као политички, јесу пре свега принципи живота. Живот свим племенима, свим слојевима друштва. Сарајевски *Прејлед*, колико ми је игда у моћи, спроводи, од уводног свог чланка, до своје хронике, један стил енергије, мира, чврстине у идејама, темама, језику [...]. (Milanović, 1987: 71)

ДУХОВНИ ЧАСОПИСИ

Појава духовних часописа имала је велики утицај у развоју духовног живота у Босни и Херцеговини. Након завршетка Првог свјетског рата долази до реформе српске цркве, односно до уједињења српско-православне цркве у јединствену Српску патријаршију, са сједиштем у Београду. Водећу улогу у овоме процесу имају часописи које објављују истакнути теолози, а који носе идеје за правилан развој духовног живота. Међу првим часописима ове врсте јавља се *Вјесник*, орган српско-православних црквено-школских власти у Босни и Херцеговини. Власник часописа био је Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, а одговорни уредник Димитрије Васић. Часопис је излазио у претходном периоду од 1909. до 1914, па поново обновљен 1917. и излазио до 1921. године, кад се српско-православна црква у Југославији ујединила у Српску патријаршију и *Гласник*, службени лист српске православне патријаршије, постао званични орган за све православне цркве у Југославији.

Српска црква је часопис покренут са циљем да омогући интелектуалцима и теолозима да активно учествују у расправама и размјени идеја око правилног развоја српске цркве и устројству Српске Патријаршије, која мора бити централистички уређена за све православне цркве у Краљевини Срба Хрвата и Словенаца. У уводнику првог броја се, између осталог, каже:

Помагаће, даље, сва настојања која иду за тим да се у црквеном устројству поставе здрави темељи, да се унесе напредак и демократски дух у живот српске цркве. (Аноним, 1919: 2)

Излазио је једном мјесечно од марта 1919. до децембра 1920. године. Власник часописа био је Љубомир Шпирић, а уредник професор теологије и публициста Петар Маркичевић. Сарадници часописа су доктори теолошких наука, професори средњих школа и факултета и угледни свештеници: др Радован Казимировић, др Чедо Митровић, др Јован Радонић, др Јурај Ценкић, др Тихомир Ђорђевић, др Симо Поповић, др Томо Поповић, др Владимир Петковић, др Васо Зрнић, Мирко Максимовић, Живојин Алексић и многи други, што доприноси озбиљности и угледу часописа.

Духовни часопис са најдужом традицијом био је *Браћиство* (1925–1941), који је излазио у Сарајеву, а уређивао га је истакнути свештеник, протојереј Мирко Максимовић. Власник и издавач часописа било је „Српско православно братство Светог Саве”. Намијењен је био вјерском и народном просвјешћивању становништва што се види из уводног текста првог броја у коме је др Саво Љубибратић саопштио:

Српско православно Братство Светог Саве [...] покреће овај лист с намјером да њиме почне изводити један свој задатак, да уз књиге и друге образовне публикације, што их шири у народу, покрене рад на религиозно-моралном јачању и вјерско-просвјетном подизању нашег народа. (Љубибратић, 1925: 1)

У часопису је објављен велики број религиозних текстова у виду чланака, есеја, бесједа, проповиједи, посланица и слично, а све са циљем моралног јачања српског народа и развоја духовног живота. Чест сарадник у часопису је владика Николај Велимировић, најугледнија личност у тадашњем српском духовном животу. О религијским темама писали су: Мирко Максимовић, Петар Маркичевић, Лазар Мирковић, Љубо Влачић и многи други. Поред религиозних текстова, *Браћиство* публикује и велики број радова из књижевности, културе, умјетности, филозофије и слично који су били намијењени народном просвјешћивању те тако остварује и своју васпитно-образовну функцију. Прилоге ове врсте писали су: Владислав Скарић, Перо Слијепчевић, Милан Карановић, Коста Мандић и многе друге познате личности из јавног и културног живота у Босни и Херцеговини. У недостатку књижевних и образовних часописа у овом периоду, *Браћиство* има велику улогу не само у развоју духовног, већ и просвјетног и културног живота у Босни и Херцеговини.

Са његових страница осјећа се дах једног времена које није било ни архаика ни вјерска занесеност, већ потврда снажног и нормалног живота људи који су били привржени својој православној вјери и српској нацији. (Максимовић, 2000б: 38)

Службени лист Православне епархије Дабро-босанске био је *Нови источник*. Сматрамо га наставком *Дабро-босанског источника*, *Босанско-херцеговачког источника* и *Источника*, духовног часописа из претходног периода. Уредник часописа био је др Петар Маркичевић, ранији уредник *Српске цркве*. Часопис је излазио у Сарајеву од 1934. до 1941. године. Његов издавач био је Епархијски црквени суд у Сарајеву. *Нови источник* као службени лист доносио је најважније информације из црквеног живота из Дабро-босанске регије. „Иако није достигао углед свога претходника, и у релативно кратком излажењу био је запажен, а и цијењен у културној јавности” (Максимовић, 2011: 78).

ПОЛИТИЧКИ ЛИСТОВИ

По одредбама Видовданског устава Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је била парламентарна држава (Устав Краљевине СХС, 1921, чл. 1), а то је подразумевало постојање одређених политичких странака које су на основу изборних резултата имали своје представнике у парламенту. Свака политичка партија имала је гласило преко кога је промовисала своје идеје. Међу српским интелектуалцима долази до извјесне подијељености, што се одражава и у периодици. Листови који су пружали подршку Демократској странци *Словенски јуџ* (1918–1919), *Глас народа* (1919–1922; 1923; 1925), *Слоја* (1920–1921) и *Ошацибина* (1923–1925) заступају идеју југословенства, (изузетак представља *Српска зора* (1918–1921) под уредништвом Ђорђа А. Чокорила), а њихови уредници, власници и сарадници (Васиљ Грђић, Боривоје Јевтић, Саво Љубибратић, Ристо Јеремић, Ђорђе Пејановић) били су у пријератном периоду борци за национална права, окупљени око два најистакнутија политичка листа *Народ* и *Ошацибина*. Листови који су подржавали Радикалну странку *Српска ријеч* (1919–1925) и *Гласник Одбора за организацију народне Радикалне странке* (1919–1921; 1923; 1925; 1927) заступали су националне идеје и интересе српског народа, а њихови уредници, власници и сарадници били су: Коста Мајкић, Стјепо Кобасица, Стево Остојић и Нико Нинковић. На територији Босне и Херцеговине покренут је велики број политичких листова, који су због различитих политичких опредељења често улазили у оштре полемике. Највећи број ових листова излазио је у годинама избора (1921, 1923, 1925. и 1927). Увођењем Шестојануарске диктатуре 1929. године, када је краљ Александар Карађорђевић укинуо Видовдански устав и преузео законодавну и извршну власт, забрањен је рад политичких партија и уве-

дена је строга цензура за издавање листова. Ситуација се није ништа битно промијенила ни окончањем Шестојануарске диктатуре 3. септембра 1931. године, па до почетка Другог свјетског рата на територији Босне и Херцеговине активни су само независни и информативни политички листови, који нису имали неки посебан одјек. Изузетак представља *Ошацибина*, лист Самосталне партије за Врбаску бановину, који је излазио у Бањој Луци од 21. новембра 1936. до 31. марта 1938. године. Власници и издавачи листа били су Душан Кеџмановић и Владимир Малић. Лист је бранио интересе државе и залагао се да Врбаска бановина остане засебна политичка јединица са сједиштем у Бањој Луци.

Већина политичких листова имала је сталну или повремену рубрику „Подлистак” у којој су објављивани књижевни прилози, преводи страних књижевних дјела, афоризми или прикази нових књига, па су тако могли да заинтересују читалачку публику за књижевни и културни рад. Политички листови у периоду између два свјетска рата, на територији Босне и Херцеговине, имају значај хроника, једног временског периода и његових политичких, историјских и културних прилика.

Вриједни пажње су и српски позоришни и филмски листови и часописи: *Филмска ревија* која излази у Сарајеву од 1925. до 1926. године а уредник јој је Радмило Грђић; *Позорница* и *Народно позориште* у Сарајеву, са по три броја 1926. године, а потписује их исти уредник Владислав Веселиновић Тмуша; *Бањалучка позорница* излази у Бањој Луци 1936, власник и издавач је Лука Барић, а уредник Радислав Видић и *Сарајевска сцена*, позоришни лист који излази у Сарајеву од 1936. до 1937. године, који је уређивао у име Уређивачког одбора Боривоје Јевтић, а одговорни уредник био је Обрен Ђорђевић. Српски позоришни и филмски листови и часописи у Босни и Херцеговини у међуратном периоду су малобројни ако их упоредимо са сличним часописима у Србији, Хрватској и Македонији. Излазили су кратко и доносили новости из свијета филма и позоришта. Оно што их посебно карактерише, према ријечима Марте Фрајнд, са посебним освртом на *Бањалучку позорницу* и *Сарајевску сцену*,

јесте наглашенији ниво свести о националној исто колико и културној мисији театра, који је био карактеристичан за размишљања о позоришту у 19. веку. То је било природно у средини у којој је покушај уједињавања народа различитих културних а не само етничких и религиозних традиција био сложен и осетљив процес. (Фрајнд, 2015: 172)

Посебно интересовање код читалачке публике имали су сатирични листови. Они су у првим послеријатним годинама читаоце успјевали да забаве и насмију без имало икаквог оптерећења и замора. То су: *Око*, лист за сатиру и хумор, који је излазио у Сарајеву (1919), а власник уредник и одговорни уредник био је Милан Будимир; *Оса*, шаљиви лист чији је главни уредник био Јован Протић, а одговорни уредник Спасоје Јањић, излазио у Сарајеву од 1919. до 1920. године; *Палантар*, озбиљно-шаљиви или горко-слатки лист („Излази кад што ухвати на удицу“), излазио у Сарајеву од 1919. до 1920. године. Уредник је био Бранко Грковић; *Листићи*, хумористичка збирка коју је сабрао књижевник Јован Протић, излази у Сарајеву у периоду 1920–1921, а одговорни уредник је Јошо Иванишевић. Излазио је као прилог *Народном јединству* са засебном пагинацијом. Ови листови су излазили кратко. Били су илустровани бројним карикатурама и имали су шаљиви карактер. Детаљније о овим листовима писаћемо другом приликом.

ЗАКЉУЧАК

Издавање и сагледавање српских листова и часописа који су излазили на територији Босне и Херцеговине у периоду између два свијетска рата, из цјелокупне српске, југословенске и босанскохерцеговачке периодике, је од изузетног значаја због проучавања српске историје, културе и националног идентитета на овој геополитичкој територији. Иако је у овом временском периоду била заступљена идеја југословенства, националност се ипак осјећала у идеолошким погледима главних уредника и власника, у програмским концепцијама уводних текстова у првим бројевима, заступљеним ауторима и врсти публикованих прилога. Те чињенице су биле главни показатељи у проналажењу и класификовању грађе, коју смо представили на основу врсте и сродности садржаја. Њихови уредници и власници били су истакнути српски интелектуалци и истакнуте личности из јавног и културног живота у Босни и Херцеговини: Боривоје Јевтић, Стево Жакула, Божидар Весић, Гојко Круљ, Јован Кршић, Васиљ Грђић, Ђорђе Пејановић, Перо Слијепчевић, Коста Мајкић и други. Они су око себе окупљали најпознатије пјеснике, приповједаче, књижевне критичаре, истакнуте теологе и утицали на афирмацију културе и подизања нивоа националне свијести, како у срединама у којима су излазили тако и у цијелој Босни и Херцеговини. Странице ових публикација испуњене су квалитетним књижевним и умјетничким прилозима, теолошким текстовима, социолошким расправама о

најважнијим државним и друштвеним питањима у земљи и у Европи и упознавали читалачку публику са актуелним темама из науке, политике, културе и образовања, истовремено његујући и обиљежавајући најважније датуме из српске историје и посвећујући поједине бројеве истакнутим личностима из српске културе. Зато они представљају релевантан извор драгоцен података за истраживање просвјетног, културног, духовног живота Срба у Босни и Херцеговини у периоду између два свијетска рата. „Проучавање прошлости омогућава да се периоди дисконтинуитета у српској историји минимализују, критички преиспитају, објективно сагледају и адекватно вреднују” (Тасић, 2021: 86). Изучавањем националне историје, културе и идентитета можемо јасније да сагледамо садашњост и предвидимо нека догађања у будућности. На крају, можемо да закључимо да су српски листови и часописи, који су излазили у периоду између два свијетска рата, поред школа, националних друштава и институција, дали велики допринос у развоју културног, просвјетног и духовног живота и социјалног напретка босанскохерцеговачких Срба. Због свега наведеног их је потребно детаљније и појединачно истраживати и указати на мјесто и значај који заслужују.

Извори

- Братштво*: лист за вјерско и народно просвјешћивање (1925–1941). Сарајево: Српско-православно братство св. Саве у Сарајеву.
- Вјесник*: орган српско-православних црквено-школских власти у Босни и Херцеговини (1917–1921). Сарајево: Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву.
- Глас народа*: орган демократске странке (1919–1922; 1923; 1925). Сарајево: Акциони одбор Демократске странке.
- Змијање* (1927). Бања Лука: Змијање, културно друштво у Бањој Луци.
- Књижевна крајина*: мјесечни литерарно-културни прилог Службеном листу Врбаске бановине (1931–1932). Бања Лука: Врбаска бановина.
- Књижевни преглед „Мале библиотеке”* (1925; 1928). Сарајево; Београд: Издавачка књижара М. Ђ. Ђурђевића.
- Народ*: нова серија (1920/21–1925; 1927). Сарајево: Никола Стојановић и другови.
- Нови источник*: службени лист Православне епархије дабро-босанске (1934–1941). Сарајево: Епархијски црквени суд у Сарајеву.

- Ошацибина*: политички лист (1936–1938). Бања Лука: Душан Кеџмановић: Владимир Малић.
- Ошацибина*: недељник за политику, просвјету и привреду (1923–1925). Бања Лука: Демократска странка у Босни и Херцеговини.
- Прејлед*: часопис за политички и културни живот (1927–1941). Сарајево: Гојко Круљ.
- Просвјета* (1919–1923; 1930–1937). Сарајево: Српско културно-просвјетно друштво „Просвјета”.
- Развјешак*: мјесечни социјално-литерарни часопис (1935–1941). Бања Лука: Бранко Чубриловић.
- Словенски јуї*: орган Радикално-демократских напредњака (Ра-Де-На) (1918–1919). Сарајево: Група Ра-де-на.
- Српска зора* = *Srpska zora* = *L' Aurore serbe*: независни лист српске демократије (1918–1921). Сарајево: Ђорђе А. Чокорило.
- Српска ријеч*: радикални орган (1919–1925). Сарајево: Стево Остојић и другови.
- Српска црква*: часопис за црквени живот (1919–1921). Сарајево: Љубомир Шпирић и другови.

Литература

- Гостимировић, С. (2018). Књижевно-културни часопис *Развјешак*. *Библиотекар*, 2, 83–102. doi: 10.18485/bibliotekar.2018.60.2.8.
- Драговић, В. (1956). *Српска шћамња између два рата 1: Основа за библиографију српске периодике: 1915–1945*. Београд: Српска академија наука.
- Закон о штампи (1925), *Службене новине: Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*. Бр. 172.
- Закон о штампи за Босну и Херцеговину (1907). Сарајево: Данијел А. Кајон. <https://www.uzzpro.gov.rs/biblioteka-propisi-prosveta-i-kultura.html>. Преузето 10.9. 2024.
- Кисић, М., и Булатовић, Б. (1996). *Српска шћамња: 1768–1995: историјско-библиографски прејлед*. Београд: Медија центар.
- Ласица, Б. (2020). *Просвјеша – од информативног до модерно концепираног часописа*. У Ј. Марковић (Прир.), *Наука и стварносћ*. Књига 14 (341–352). Пале: Филозофски факултет.
- Ласица, Б. (2019). Прилог за изучавање српских књижевних часописа у Босни и Херцеговини између два свјетска рата. У М. Летић (Прир.), *Наука и стварносћ*. Књига 10. Том II (573–586). Пале: Филозофски факултет.

- Ласица, Б. (2016). Српски књижевни часописи у БиХ у вријеме аустроугарске власти и њихов допринос у развоју просвјете, културе и националног идентитета. У М. Летић (Прир.), *Наука и евроинтеграције*. Књига 10. Том II (55–72). Пале: Филозофски факултет.
- Максимовић М. (2000а). *Библиографија радова часописа Брајштво: (Сарајево, 1925–1941)*. (Магистарски рад). Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву.
- Максимовић М. (2000б). Часопис *Брајштво*: (Сарајево, 1925–1941). *Хришћанска мисао*, VIII (9–12), 36–38.
- Максимовић, В. (2011). Поглед на српску периодику у БиХ до 1941. године: улога српске периодике у културном, просвјетном и духовном животу Босне и Херцеговине до 1941. *Читлишће: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства*, 19, 74–79.
- Марковић М., Драгичевић Љ. и др. (2011). *Српска библиографија периодике 1768–2005*. Београд: Народна библиотека Србије.
- Стојнић Б. (2006). *Штампа и штамарије у Бањалуци: до 1941*. Бања Лука: Архив Републике Српске.
- Стојнић Б. (2016). *Штампа у Босанској Крајини 1906–1941*. Бања Лука: Архив Републике Српске; Удружење архивских радника Републике Српске.
- Тасић Р. (2021). *Југословенска омладинска периодика између два светска рата: студија и библиографија*. Београд: Библиотека града Београда.
- Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 28. јуна 1921. године. Београд: Геца Кон. Доступно на: <https://www.uzzpro.gov.rs/latinica/biblioteka-digit.html>. Преузето 10. 9. 2024.
- Фрајнд М. (2015). *Оледи о српској џозоришној периодици (1871–1941)*. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност.

- Anonim (1967). *Bibliografija Pregleda: 1910–1912; 1927–1941*. Sarajevo: Narodna biblioteka Bosne i Hercegovine.
- Milanović, В. (1987). Književni časopisi i listovi Bosne i Hercegovine između dva svjetska rata: (1918–1941). *Doticaji i zračenja*. Banja Luka: Glas.
- Pejanović Đ. (1962). Dječiji i omladinski listovi u Bosni i Hercegovini: 1850–1960. *Bibliotekarstvo*, VIII (1), 83–111.
- Pejanović Đ. (1961). *Bibliografija štampe u Bosni i Hercegovini 1850–1941*. Sarajevo: „Veselin Masleša”.

Бојана М. Ласица

ОБЗОР СЕРБСКОЙ ПЕРИОДИКИ В БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЕ (1918-1941 гг.)

Резюме

Сербские периодические издания, выпускавшиеся в Боснии и Герцеговине в межвоенный период, отличались разнообразием и многочисленностью. До сих пор они не были тщательно и полностью исследованы, а лишь изучены в рамках некоторых региональных, национальных и территориальных библиографий и исследований, которые имеют исключительное значение для изучения национальной культуры.

На основании данных нашего исследования, библиография сербских газет и журналов в Боснии и Герцеговине за период с 1918 по 1941 год насчитывает 82 библиографические единицы. Некоторые из этих изданий выходили очень коротким тиражом, всего по несколько номеров, и их зафиксировала только история культуры. Более длительный непрерывный период издания имели журналы *Просвещение*, *Брайство* и *Обозрение*, и своим появлениям они оказали значительное влияние на этот период. Множество публикаций, например, таких как «Литературный обзор „Маленькой библиотеки“», «Серпантин», «Развитие», «Просвещение», «Обозрение», «Народ», «Отечество» и др. – было выпущено с целью возрождения традиций довоенного периода. Некоторые из них были менее или более успешными по сравнению с предыдущим периодом. Мы стараемся представить полную картину значения сербских периодических изданий в области образования, культуры и духовности, классифицируя их по тематическим блокам и близости содержания. К таким группам относятся: литературно- и культурно-общественные журналы («Литературный обзор „Маленькой библиотеки“», «Серпантин», «Книжная Краина», «Развитак», «Просвещение», «Обозрение»), духовные журналы («Вестник», «Сербская церковь», «Братство», «Новый источник») и политические газеты («Словенский юг», «Голос народа», «Отечество», «Сербская зора», «Сербское слово» и др.).

На основании обобщенного изложения этих изданий, мы приходим к выводу, что сербские периодические издания имеют исключительное значение для изучения сербской истории, культуры и национальной идентичности. Невозможно оставить без внимания и

их просветительский, литературный, научный, художественный и информационный вклад, а также и роль отдельных личностей в их инициировании. Редакторами и владельцами были сербские интеллектуалы и деятели общественной и культурной жизни: Боривое Евтич, Стево Жакула, Божидар Весич, Гойко Круль, Ииоан Кршич, Василь Грджич, Джордже Пеянович, Перо Слиепчевич, Коста Майкич и др. Они собрали в качестве сотрудников выдающийся сербских поэтов, рассказчиков, литературных критиков и теологов, которые повлияли на повышение уровня знания и национальной идентичности в регионах, где издавались сербские периодические издания, и во всей Боснии и Герцеговине. Страницы этих периодических изданий наполнены качественными литературными и художественными произведениями, теологическими текстами, социологическими дискуссиями по важнейшим государственным и общественным проблемам в стране, в Европе. Тем самым они знакомят читателей с актуальными темами науки, политики, культуры и образования, одновременно поддерживая сербские традиции, отмечая многочисленные даты из сербской национальной истории и посвящая определенные номера выдающимся деятелям сербской культуры.

Хотя в период между двумя мировыми войнами сербам не позволялось выделяться как отдельной нации, дух сербской идентичности все же прослеживался в программных текстах этих журналов. Именно поэтому, сербские периодические издания представляют собой актуальные источники ценных данных для исследования образовательной, культурной и духовной жизни сербов в Боснии и Герцеговине в период между двумя мировыми войнами. Изучая национальную историю, культуру и национальную идентичность, мы можем яснее увидеть настоящее и предсказать некоторые события в будущем. В итоге, можно сделать вывод, что сербские газеты и журналы, издававшиеся в периоде между двумя мировыми войнами, помимо школ, национальных обществ и учреждений, внесли большой вклад в развитие культурной, образовательной и духовной жизни, а также и в социальный прогресс боснийских сербов. Учитывая всё вышеизложенное, необходимо рассмотреть сербские периодические издания более детально, а также определить их подлинное место и значение, которое они по праву занимают.

Ключевые слова: сербские периодические издания в БиГ, межвоенный период, литературные журналы, духовные журналы, политические газеты, национальная культура и идентичность